
V. ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 94(410.1)«16/17»:330.34

ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ АНГЛІЇ НА ПОЧАТКУ ПРОСВІТНИЦТВА

А. І. Легкоступ

Величезне значення у розвитку економічної думки Англії та у досягненні нею таких висот зіграла Англійська революція XVII ст. та документи, що були вироблені протягом цієї революції. Найбільшу роль відіграла так звана «Велика ремонстрація» англійського парламенту. Можна сміливо сказати, що саме з неї розпочався бурхливий економічний розвиток Англії, що призвів до перетворення її у XIX ст. на величну Британську імперію. Тому питання економічного розвитку Англії на початку Просвітництва і є актуальним, бо без нього неможливе розуміння подальшого розвитку цієї країни, а також інших країн Європи та світу, що багато в чому в подальшому залежали від економіки Англії.

Питаннями дослідження економічного розвитку Англії на початку Просвітництва займалися як вітчизняні, так і закордонні дослідники. Серед праць, присвячених цій тематиці, можна зустріти праці загального характеру, тобто такі, що розповідають про економічну історію в багатьох країнах та за всі часи. Однією з таких праць є й «Экономическая история Западной Европы и Америки» А. А. Ткаченко [5], де надані характерні риси економічного розвитку кожної з найбільших країн Європи та Америки. Виявлені як загальні закономірності для всіх держав Європи та Америки, так і особливості кожної країни. Крім того, в кни-

зі зазначаються особистості, що найбільше вплинули на розвиток економіки тієї чи іншої держави. Надаються короткі біографічні відомості та найвідоміші частини їх концепцій, що мали найбільше значення для розвитку економіки даної країни чи всього світу. Дослідження Л. Brentano «История развития народного хозяйства Англии» [1] розглядає народне господарство Англії з давніх часів і до XX ст. Тут розвиток господарства описується з погляду розвитку ідей економістів у кожний період. Розглядаються також можливості застосування цих ідей на практиці в сучасності. Праця А. Redford «The economic history of England» [8] є більш традиційною. Вона надає інформацію про економічний розвиток Англії протягом тривалого часу. Надаються також причини змін в економіці та їх вплив на решту сфер життя суспільства. Особливістю закордонної історіографії в цьому виді літератури є наявність робіт, що стосуються економічного та соціального розвитку разом. У праці G. Jackson Hull in the Eighteenth century. A study in economic and social history» [6] йдеться про соціальний і економічний розвиток англійської держави протягом XVIII ст. Вказані також причини такого розвитку й особливості його порівняно з загальноєвропейським. Подібною є й праця More C. «The industrial age: Economy and society in Britain, 1750–1985» [7],

в якій досліджується соціальне та економічне життя суспільства в період промислової революції в Англії. Значна увага приділяється проблемі рівня життя, а також робітничих місць і умовам праці.

Мета статті – виявити основні елементи економічного розвитку Англії на початку Просвітництва та вплив на нього просвітницьких ідей.

Для вирішення цих проблем були поставлені такі завдання: розглянути погляд «Великої реконстрації» та ідеї перших просвітників щодо економічного розвитку країни на той час; виявити, як саме відбувався цей розвиток, і які зміни відбулися в Англії на початку Просвітництва.

Для кращого розуміння впливу ідей англійського Просвітництва на економічне життя Англії другої половини XVIII ст. розглянемо те, що заклало основу для них – Велику реконстрацію, яка сприяла остаточному переходу Англії на капіталістичну форму розвитку економіки.

1 грудня 1641 р., після бурхливих обговорень, парламент приймає «Велику реконстрацію», у якій надається революційна програма буржуазії, а також усіх шарів суспільства, зацікавлених у подальшому розвитку економіки на капіталістичних засадах. «Велика реконстрація» відобразила розкол англійського суспільства на ворогуючі угруповання. За своїм змістом цей документ став не стільки посланням про становище Англійської держави, наданим Палатою общин королю Карлу I, скільки актом обвинувачення одного угруповання іншим.

«Велика реконстрація» виклала ряд ідей, пов'язаних з економічним розвитком країни. Вона є одним з провідних документів англійської революції, що мала величезне значення не лише для Британії, а й для всієї Європи. Ця революція була першою революцією «європейського масштабу», що завдала рішучого удару по феодалізму та проклала шлях швидкому розвитку капіталізму, на фоні якого й діяли просвітники-економісти.

Багато статей «Реконстрації» присвячено питанням недоторканності приватної власності як рухомої, так і нерухомої. Йшла мова також

про незаконність огорожування суспільних земель. Ряд статей констатує факт остаточного знищення свавілля щодо вилучення податків з боку королівської влади. Висувається також вимога щодо призначення на державні посади лише тих осіб, яким довіряє парламент [2, с. 3].

Отже, основу численних параграфів і розділів цього документа, що містив політичні, економічні та релігійні вимоги пресвітеріанської буржуазії та індепендентського джентрі, складало те ж питання, що було дуже чітко поставлено ще в «Петиції про корені та гілки», – це питання про забезпечення приватної власності на землю, рухоме майно та на прибутки від торговельної та підприємницької діяльності. Ця вимога червоною ниткою проходить через багаточисельні пункти та параграфи «Великої реконстрації». Адже принцип недоторканності приватної власності як основи політичного та суспільного устрою Англії була основною вимогою, висунутою ще на першому етапі революції – напередодні громадянської війни, що розпочалася у 1642 р. [3, с. 213–214].

Інтереси буржуазії та джентрі знайшли у «Великій реконстрації» досить чітке формулювання у ряді пунктів, що стосувалися питання приватної власності, тобто наріжної проблеми буржуазної революції XVII ст. Мова йде про умови земельного держання та прибутки буржуазного походження та характеру.

Отже, «Реконстрація» сприяла прийняттю ряду дій, що сприяли подальшому економічному розвитку країни. Багато з них не були скасовані навіть після Реставрації та «Веселої революції», та сильно вплинуло на формування світогляду вчених-просвітників.

Англійська революція 1640–1660 рр. надала сильний поштовх первісному накопиченню капіталу, тобто «розселенню» англійського села, перетворенню селян в найманих робітників, посиленню огорожувань (обезземелення), прискорила заміну селянських держань землі великими фермами капіталістичного типу, забезпечила повну свободу дій буржуазії та замінила феодальну монархію буржуазною (конституційною).

Революція також сприяла і формуванню та розвитку Просвітництва. В памфлеті Роджера Кука від 1671 р. можна знайти ідеї на

захист сільського господарства та докази проти заборон на вивіз сирової шерсті. Крім того, Кук висловлювався проти торговельних монополій великих компаній і за свободу торгівлі: «Тем лучше состояние торговли, чем она свободнее» [4, с. 173], – що є безперечним свідченням його приналежності до просвітників. Головним мотивом цього висловлювання є те, що за його думкою при цих умовах ціна не завищується штучно.

Продовжуючи цю проблематику, Дадлі Норс – перший у Британії – поставив свободу торгівлі на перше місце у вирішенні проблеми багатства народів. «Законы, затрудняющие торговлю, как внешнюю, так и внутреннюю, в отношении денег или других товаров, не способствуют тому, чтобы сделать народ богатым деньгами и товарами...» [4, с. 154].

Джон Локк у 1691 р. (тобто одночасно Норсом) випустив економічний памфлет «Роздуми про зниження відсотка та підвищення вартості грошей». В цьому памфлеті він розділяє вчення меркантилістів про торговельний баланс, робить сильний акцент на чисельності населення країни, пояснює зниження ставки позикового процента збільшенням кількості срібла та золота через ввезення грошей з Америки. Уявляючи зовнішню торгівлю головним засобом збагачення країни, він основу багатства бачив у праці. Локк відійшов від меркантилізму у відношенні до сільського господарства. «Страна делается богатой или бедной, – писал он категорично, – смотря по тому, каким делается земледелец, и не иначе» [4, с. 201]. Оголосивши землю першим джерелом багатства, Локк запропонував замінити всі податки єдиним податком на землю.

Отже, на початку Просвітництва було висловлено багато корисних ідей щодо економічного розвитку Британської держави. Та, на жаль, саме в цей час більшість їх ідей (а точніше практично жодна) не були втілені в життя англійським урядом. Однак в економічному плані держава розвивалася досить добре, хоча і не була позбавлена багатьох негативних явищ.

Після революції в Англії швидко розвивається мануфактурна промисловість, особливо в сукноробстві. Однак у XVIII ст. мануфактур-

на система зайшла у глухий кут, підійшла до межі своїх можливостей. Ручна техніка вже застаріла та перетворилась на перешкоду на шляху розширення виробництва. Була потрібна нова технічна база, що відповідала новим капіталістичним умовам виробництва.

Раніше за інші галузі народного господарства Англії машинну технологію почала використовувати бавовняна промисловість. Зростання попиту на тканину негативно впливало на зростання сукноробства. Почалася гостра конкуренція між шерстяною та бавовняною промисловістю. Будучи монополістами у виробництві тканин, сукнарі особливо не намагались удосконалювати виробництво. Навпаки, власники мануфактур з метою витіснення суконоробів з ринку раніше за інших перебороли економічне обмеження мануфактурної системи і, використовуючи машини, скоро стали найкращими.

Швидко розвивалися й інші галузі економіки. Так, з 1700 до 1788 рр. щорічна виплавка чавуну та здобуток кам'яного вугілля збільшилися у 4 рази. В середині XVIII ст. за випуском промислової продукції Англія вийшла на перше місце у світі [5, с. 96].

Англійська революція заохочувала й розвиток зовнішньої торгівлі. У 1651 р. було прийнято Навігаційний акт, який зобов'язував привозити товари в Англію з Азії, Африки та Америки лише на англійських судах, а з європейських країн – на англійських чи судах країн-експортерів. Направлений проти Голландії, Навігаційний акт призвів до низки англо-голландських війн у другій половині XVII ст., після яких уже Англія стала найбільшою у світі морською та торговельною державою. Положення Навігаційного акту потім були розповсюджені в актах 1660, 1663, 1672 та 1696 рр., засновані на принципах меркантилізму, вони зіграли велику роль у розвитку зовнішньої торгівлі. Лише в середині XIX ст. вони були скасовані у зв'язку з досягненням Англією промислової гегемонії у світі та переходом до вільної торгівлі, що стало результатом втілення ідей просвітників [5, с. 96].

Лише в сільському господарстві уряд почав прислуховуватися до просвітників. Однак, визнаючи важливість землі для багатства

держави, уряд не втілював ніяких пропозицій, висунутих ученими, а лише дещо змінював колишню політику. Після революції прискорився процес витіснення дрібного та середнього селянського господарства великою земельною власністю.

Якщо до революції королівський уряд, що намагався зберегти селянство як основну податкову та військову силу, обмежував огорожування, то після революції його позиція змінилася, незважаючи на заперечення «Великої ремонстрації». Лише протягом XVII ст. англійський парламент прийняв близько трьох тисяч законодавчих актів про огорожування, які стосувались площі у більш ніж 5 млн акрів [5, с. 96].

Посилення після революції масової реорганізації англійського селянства сприяло прискоренню розвитку сільського господарства на капіталістичних началах. Вигнання селян з землі, укрупнення маєтків надавала лендлорду можливість ширше застосовувати нову сільськогосподарську техніку або здавати землю за високу орендну платню, яку селяни вносити вже не могли. Селяни все більше замінювали великі фермери, які вели господарство новими методами, використовуючи удосконалену агротехніку, найману робітничу силу та більш складну сільськогосподарську техніку – усе це потребувало значних вкладів капіталу.

Після революції 1640–1660 рр. в Англії швидко збільшується кількість найманих працівників. Мануфактурні робітники були об'єктами дуже сильної експлуатації. Робочий день в централізованій мануфактурі продовжувався 14–16 год. За допомогою законодавчих важелів держава вводила дисципліну та повний послух. На мануфактурі царювало необмежене самоуправство господаря, платні не вистачало, тому використовувалася праця дітей, часто п'ятирічного віку. Не кращим було становище робітників, які брали роботу на дім. Щоб звести кінці з кінцями, робітники розсіяних мануфактур і члени їх родини працювали і вдень і вночі. Однак робота дома створювала ілюзію самостійності робітника та надавала надію започаткувати власну «справу».

Важливим засобом збагачення буржуазії за рахунок платників податків став Англійський банк, який був відкритий у 1694 р. Він

був створений для кредитування військових витрат англійського уряду. В обмін на кредити уряду банк встановив собі низку привілеїв, серед яких, наприклад, виключне право випускати банкноти та чеканити монету. Саме створення цього банку стало найбільшим досягненням просвітників до другої половини XVIII ст. Він втілював у життя багато фінансових програм, висунутих цими вченими в своїх дослідженнях. Англійський банк прискорив перетворення Лондону на фінансовий центр Європи [5, с. 97].

Таким чином, ідеї вчених-просвітників беруть свій початок ще у XVII ст., а саме з часів англійської революції. Значну роль тут зіграла «Велика ремонстрація», що торкнулася права на приватну власність і права займатися будь-якою комерційною чи підприємницькою діяльністю. Це призвело до того, що до середини XVIII ст. англійський капіталізм вступив у нову стадію розвитку. Мануфактурний ступінь розвитку вичерпав свої можливості. Для переходу до фабричного ступеня, структуру якого розробляли в своїх теоріях учені часів Просвітництва, були всі необхідні умови. Склалася величезна армія найманих робітників, підготовлених у мануфактурний період до праці з машинами. В руках окремих підприємців накопичилися великі кошти, які регулярно поповнювались за рахунок грабування колоній. Ці капітали стали важливим джерелом індустріалізації Англії, саме вони дозволили їй раніше за інші країни здійснити промисловий переворот.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брентано Л. История развития народного хозяйства Англии / Л. Брентано ; пер. с нем С. Т. Вольского. – М. : Госиздат, 1939. – Т. 3. – 518 с.
2. Государство и право в Великобритании в новое время [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.edu-zone.net>
3. Лавровский В. М. Сборник документов по истории английской буржуазной революции XVII в. : учеб. пособие / В. М. Лавровский, М. А. Барг. – М. : Высшая школа, 1973. – 342 с.
4. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров

- / Е. М. Майбурд. – М. : Дело, ВИТА-ПРЕСС, 1996. – 344 с.
5. Ткаченко А. А. Экономическая история Западной Европы и Америки: учеб. пособие / А. А. Ткаченко. – Запорожье : Премьер, 1998. – 352 с.
6. Jackson G. Hull in the Eighteenth century. A study in economic and social history / G. Jackson. – London : Oxford univ. press, 1972. – 474 p.
7. More C. The industrial age: Economy and society in Britain, 1750–1985 / C. More. – London, New York : Longman, 1989. – 449 p.
8. Redford A. The economic history of England / A. Redford. – London : Longman, 1960. – 244 p.
-
-